

Pagini de corespondență: Sașa Pană – Maia Radovan (Ariadna Șalari)

Vladislav GHERASIM

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova
vladislavgherasim@gmail.com

Abstract: The letters and correspondence of the writer Ariadna Șalari represent a segment that has not been exploited so far. We focused specifically on the letters she received from Sașa Pană in 1950, a former avant-garde poet and editor-in-chief of the literary magazines “Orizont” and “Flacăra”, magazines with which Ariadna Șalari collaborated in her first literary period. The five letters sent by Sașa Pană and recently published by Seneca Publishing House in a Latin edition of the novel “Labirintul”, demystify the speculations that have circulated in the literary community for about half a century and confirm the veracity of the love story between these two personalities and justify the veracity of what is narrated in the autobiographical novel “Labirintul”. The analysis of these correspondences will help us to create an overall picture of the relationship between these two personalities.

Keywords: *letter, correspondence, Sașa Pană, Maia Radovan, Ariadna Șalari.*

Scrisorile au reprezentat un mijloc esențial de comunicare dintre oamenii secolului trecut, iar analiza unor epistole dintre anumite personalități scoate la iveală detalii inedite și exclusive din viața lor personală și profesională. Aflându-ne în procesul definitivării unui proiect de cercetare doctorală asupra vieții și operei Ariadnei Șalari¹, am acordat atenție perioadei debutului și, mai cu seamă,

¹ Scriitoarea Ariadna Șalari (1923, Cetatea Albă – 2016, București) este o reprezentantă de seamă a literaturii generației '60 din stânga Prutului. S-a format (ca inginer chimist) la București în ultimii ani ai perioadei interbelice. Debutul literar a avut loc la București, în anul 1946, în contextul colaborării la presa de stânga a grupului avangardist condus de Sașa Pană. Și-a semnat primele texte cu pseudonimul Maia Radovan. O serie de circumstanțe de ordin politic, dar și personal au determinat-o să lase Bucureștiul și să se „repatrieze în U.R.S.S.”. După vreo doi ani de aflare într-o suburbie a Moscovei, ca inginer-chimist la un combinat chimic, s-a stabilit la Chișinău, unde și-a reluat activitatea de scriitoare. A redebutat în anul 1953, semnând cu numele său adevărat, Ariadna Șalari. Scrie o serie de lucrări de conjunctură (mai cu seamă în domeniul literaturii pentru copii), dar se impune în anii 1959-1961 ca romancieră. A fost criticată de autoritățile regimului comunist că în lucrările sale nu reflectă corect linia partidului. În 1959 i s-a cerut să-și rescrie primul roman, dar scriitoarea nu s-a conformat. Este autoarea romanelor *Oameni și destine* (1961), *Valul lui Traian* (1968), *Labirintul* (1990), *Venetica* (1998). În arhiva Muzeului Național al Literaturii Române din Chișinău se păstrează patruzeci de caiete ale scriitoarei, ce conțin manuscrise în mare parte nepublicate. Ariadna Șalari s-a remarcat prin cultură înaltă, prin orizont artist larg. Ultimele două romane fac parte din genul prozei autoreferențiale, autoarea reconstituindu-și traseul labirintic al destinului său.

relației pe care scriitoarea a avut-o cu unul dintre avangardiștii notorii de la mijlocul secolului trecut, scriitorul Sașa Pană. Aceste două personalități literare au constituit un subiect de interes în perioada vizată, dar abia în acest an au fost puse la dispoziția publicului larg câteva scrisori dintr-o corespondență mai amplă (întuim noi) care a avut loc între acești doi scriitori. Decenii la rând

povestea de dragoste dintre Mai și „tovarășul Alec” a rămas ascunsă printre literele rusești

cu care a fost tipărit romanul „Labirintul” – o mărturisire abil voalată în convențiile ficțiunii, dar care lasă suficiente porți către contextul istoric și persoanele reale pe care le invocă. (Țurcanu 2023: 64).

Editura Seneca a publicat recent un volum amplu ce conține romanele autobiografice *Labirintul* și *Venetica*, dar și *Epistolarul Sașa Pană către Ariadna Șalari*. Romanul *Labirintul* (operă la care Ariadna Șalari a ținut foarte mult și pe care și-a dorit să-o vadă republicată cu litere românești) abia acum, la peste 30 de ani distanță de la prima apariție în 1990, vede lumina tiparului încorporat în literele alfabetului latin. Editura Seneca relansează acest roman în același volum cu cel de-al doilea roman autobiografic al autoarei, *Venetica* (1998), care este și ultimul din cele patru semnate de autoare în timpul vieții. De fapt, Ariadna Șalari le recomandă cititorilor săi să citească aceste două romane „la pachet”, pentru a pătrunde cu adevărat în esența textului, întrucât romanul *Venetica* a fost conceput ca o continuare a romanului *Labirintul*.

Detaliul inedit prin care se face remarcat volumul publicat la Editura Seneca ține de cele cinci scrisori primite de Ariadna Șalari de la Sașa Pană. Scrisorile sunt incluse în corpul cărții se situează la confluența dintre aceste două romane, umplând unele golurile din povestea istoristă de naratoare. Scrisorile confirmă că, într-adevăr, între acești scriitori a existat o relație foarte apropiată. Acum devine limpede că protagoniștii Mai și Alec, povestea cărora este dezvăluită în romanul autobiografic *Labirintul*, i-au avut ca prototipi pe însăși Ariadna Șalari și pe Sașa Pană (Alexandru Binder). Romanul reconstituie așadar o secvență din viața scriitoarei care a avut loc în anii 1946-1949. Faptul acesta este deja omologat de istoricii literaturii și nu mai poate fi pus la îndoială.

Și, sigur, Alec, fostul poet avangardist, care o debutează și de care o va lega o iubire profundă. Nu e cazul să ne mai ferim de „demascări”, deja discutăm de întâmplări care aparțin istoriei literare: e vorba de povestea de dragoste cu Sașa Pană. Documentele recuperate în această ediție sunt ele însele foarte interesante: scrisori de dragoste care, inedite până acum, completează și probează eficient materia memorialistică din roman. Dacă resortul autobiografic e această poveste de dragoste, dintre un scriitor avangardist bine înfipt în structurile de partid și o tânără socialistă care trăiește cu patos amăgirile unui regim care promite că va transforma lumea într-una echitabilă, oferta sa cea mai consistentă la o lectură actuală constă în evocarea unor figuri celebre ale lumii literare. (Crețu 2025: 11)

Cele cinci scrisori, incluse în proaspătul volum (altfel, este primul volum postum apărut cu numele Ariadnei Șalari), preced momentul în care scriitoarea părăsește România, secvență cu care se încheie romanul „Labirintul”. Scrisorile datează din perioada ianuarie-decembrie 1950. *Epistolarul*-ul începe cu un poem

mustind de dor, pe care Sașa Pană îl adresează Maiei Radovan, evocând evenimentele petrecute în perioada Crăciunului din 1946. Poemul intitulat *Fotografia secretă* este un text în care fostul poet avangardist rememorează clipele emoționante pe care le-au trăit împreună la acel sfârșit de an. Din narațiunea autoreferențială a romanului „Labirintul” se poate deduce că anul 1946 este tocmai momentul când cei doi fac cunoștință și că, probabil, acesta este primul lor Crăciun. Poemul reconstituie itinerarul pe care l-a parcurs eul liric îndrăgostit. Sunt prezente în acest început de operă câteva detalii poetice de o semnificație aparte. Eul liric, nerăbdător, cu inima răscolită, trădează o fațetă mai puțin cunoscută a poetului avangardei comuniste:

Și tot mai este cale
Când nerăbdarea răscolește inima
Precum o cheie de închisoare
Iată căutata porțiță de lemn. (Șalari 2025: 458)

Descrierea amănunțită a camerei în care se regăsesc cei doi îndrăgostiți reconstituie senzații și emoții vii. Se accede direct în intimitatea spațiului, definit prin imagini olfactive și gustative:

Unde-i o cameră caldă
Precum o jambă scoasă din cuptor,
Proaspătă ca o legumă
Și care te învăluie ca un basm. (Șalari 2025: 458).

Poemul revelează în cele mai mici detalii atmosfera primitoare, detalii de mobilier, moliciunea luminii, enigma sunetelor venite de după perete. Maia este cea care a reușit să le îmbine pe toate atât de bine, transformând atmosfera din odaie în una de vis. Poemul se încheie simbolic: eroul liric observă în colț o icoană veche și afișul ziarul „Orizontul”, care conține prezentarea primului basm al Maiei Radovan. Impactul puternic pe care l-a avut vizita este exprimat de eroul liric în ultimele versuri

Camera aceasta o port breloc la inimă
Și nimeni nu mi-o poate fura,
Fiindcă n-am vorbit de ea
Nimănui. (Șalari 2025: 460).

Descoperim aici un erou liric fascinat și îndrăgostit. Poemul este configurat pe două planuri în care descoperim pe de o parte detalii de interior intim (odaia) și pe de alta percepțiile personajului.

Scrisorile poetului îndrăgostit o ajung din urmă pe Maia, aflată pe calea întoarcerii la locul nașterii sale, devenit din 1944 parte a imperiului roșu – U.R.S.S. Prima scrisoare pe care i-o expediază Sașa Pană la 21 ianuarie 1950 corespunde cu perioada când Ariadna Șalari se afla în lagărul de repatriere de la Sighet, Maramureș. E o informație desprinsă chiar de pe plic. Felul în care scriitorul i se adresează este plin de căldură și afecțiune. „Scumpă Maia”, acesta este apelativul folosit de epistolier. La început îi relatează despre reuniunea de la uniunea scriitorilor, apoi i se confesează Maiei că lipsa ei îl tulbură foarte

mult. Spre sfârșit o anunță că „luni îi va fi gata cartea” – este vorba despre ultima carte scrisă de Maia Radovan și publicată în lipsa ei, intitulată „Costea s-a luminat”, asigurând-o că îndată ce va vedea lumina tiparului i-o va trimite cu poșta expres. În roman, Alec îi aduce cartea în lagărul de repatriere – întâlnire despre care Sașa Pană nu menționează nimic în aceste scrisori.

A doua scrisoare datează din 3 februarie 1950. Din primele rânduri constatăm că este scrisoarea de răspuns la epistola primită de la Maia Radovan, ceea ce ne face să credem că undeva, în arhiva lui Sașa Pană, se vor fi păstrând și scrisorile Maiei adresate iubitului ei. Aici Sașa Pană evocă amintiri comune, enumerând chiar și lucrurile pe care le mai păstrează și care au o valoare sentimentală aparte pentru el. Sașa Pană ține să-i mărturisească intuiția unui viitor prosper care o așteaptă pe Maia. Scriitorul avu acest sentiment încă atunci când citi primul manuscris al tinerei scriitoare. El o asigură din nou că, de îndată ce va afla vești de la editură, i le va comunica și ei. În scrisoare găsim de asemenea câteva dovezi directe că aceste două persoane, la un moment dat, au format un cuplu.

Li pentru mine, anii din urmă, viața noastră îmbinată în tumultul anilor dinainte și imediat după proclamarea Republicii trăiesc și cer cuvântul scris [...]. Ea ne-a adus mici bucurii și destule neplăceri. Mai ales ție. Tu ai trăit calvarul tău. Dar ce minunate perspective ai înaintea. Vreau să trăiesc pentru că fiecare an îmi va aduce confirmarea nădejzii ce am pus în viitorul tău din clipa când mi-ai povestit subiectul „romanului” tău de adolescență - pe care-l voi păstra cu sfințenie, cum păstra-voi și atâtea mici nimicuri scumpe. (Șalari 2025: 469)

„Romanul de adolescență” la care se referă poetul va fi fost cu adevărat o lucrare (despre care nu cunoaștem nimic, deocamdată) sau poate doar o întâmplare povestită de viitoarea scriitoare. Scrisoarea se încheie afectuos. Stilul tandru al textului este bruiat pe alocuri de informații practice, care vizează starea cărții date la tipar. Un anunț primit pe neașteptate îi dă speranțe tinerei prozatoare: „s-a tras coperta cărții, iar luni va apărea”.

A treia scrisoare datează din 5 februarie 1950. În prima parte, Sașa Pană îi povestește Maiei despre situația scandaluoasă din breasla scriitorilor: o piesă de teatru a fost furată de la colegii săi, Mr. Nicolae, Cpt. Ghiban și Mircea Radină, de către Ministerul Artelor și dată Mariei Banuș. Piesa va fi pusă în scenă cu titlul *Oameni și șerpi*, titlu dat de Sașa Pană piesei de teatru care i-a fost respinsă de minister. Este indignat și dezgustat de situația creată. „Ce mârșăvie, declară Sașa Pană, îmi face impresia că ministerul și revistele au ajuns o adevărată junglă unde ești dezbrăcat pentru ca alții să se împopoțoneze și să profite de munca ta” (Șalari 2025: 479). În a doua parte a scrisorii, scriitorul îi povestește iubitei despre experiențele sale onirice. O visa pe ea, pe Maia: avu un vis plin de emoții și zbucium, o pierduse și cu greu o găsisese, iar când a vrut s-o îmbrățișeze se trezise. Îi mărturisește că acest vis trepidant îl făcu să lăcrimeze. Scrisoarea se încheie în aceeași manieră, cu informații utile, că degrabă („măine, luni” – zi pe care o menționează și în scrisorile anterioare), va primi vești de la editură. De asemenea în această scrisoare îi mărturisește iubitei că traversează o adâncă tristețe, că singurătatea îl copleșește. Situația cu

piesa și titlul furat îi dădură peste cap ritmul de activitate la care ținea foarte mult, că totul ce se întâmpla în jurul său îi înșelase așteptările.

A patra scrisoare, din noul volum, este expediată de Sașa Pană deja la o adresă moscovită. Maia ajunsese la Moscova. Răvașul datează din 3 septembrie 1950 și este scris la intervalul de peste o lună față de data scrisorii primite de la Maia (28 iulie). Inițial îi spune că a citit scrisoarea trimisă colegilor ei de la „Creații” și de la „Flacăra”, împărtășindu-i bucuria că Maia a reușit să se aranjeze în serviciu la Moscova. Scrisoarea de răspuns pe care i-o scrie vine cu întârziere. Motivele invocate arată mai mult a manipulare: că el, ca și cum, a fost timp de trei săptămâni în concediu și nu a găsit pe nimeni să-i scrie adresa ei pe plic. Motivare pare bizară și se simte deja subțierea sentimentelor de cândva. Timpul trece, emoțiile se potolesc, și dragostea celor doi se va rătăci undeva pe distanța dintre București și Moscova. Altfel, Sașa i se plânge Maiei că de când a plecat, el a suferit o intervenție medicală, în urma căreia vreme de 30 de zile a stat în spital. Cât privește imaginea ei de scriitoare, de la București îi dă vești bune (criticii literari mai au în vizor operele ei) și mai puțin bune (din proprie inițiativă doar două persoane s-au interesat de ea, iar Maria Rovin chiar se bucură că ea plecase, considerând că asemănarea numelor lor o puneau în umbră). Pentru a-și consola prietena, Sașa Pană consideră că Maria Rovin scrie „mai prost dacă ar scrie singur tocul pantofului tău”. Este clar că distanța devine sinonimă cu înstrăinarea, totuși iubitul mărturisește (o fi adevărat sau trucuri retorice?) că deseori, pentru a-și alina dorul, admiră lucrurile ei și recitește jurnalul pe care a început să-l scrie în 27 ianuarie 1948. Spre sfârșitul scrisorii îi adresează rugămintea de a-l ține la curent cu tot ce se întâmplă în viața ei.

Ultima scrisoare datează din a doua zi de Crăciun 1950 și începe cu evocarea amintirilor despre clipele trăite împreună. Lipsa scrisorilor de la Maia trezesc suspiciunea că ea nu mai este receptivă la epistolele lui Sașa Pană, care se lamentează că „de la plecarea ta nu am primit decât o singură scrisoare la care ți-am răspuns demult” (Șalari 2025: 468). Și el îi scrie mai puține rânduri, deoarece nu este sigur că scrisoarea va ajunge la destinatară. Îi aduce la cunoștință că nuvela „Ilie își croiește viață nouă” de Maia Radovan a fost repusă în vânzare, împărtășindu-i și ultimele noutăți de la uniunea scriitorilor. Scrisoarea se încheie cu rugămintea de a-l întreba tot ce o interesează și să-i scrie despre ce se întâmplă în viața ei. Unicul lucru neclar pentru poet, lucru care cere să-i fie explicat, este patronim rusesc de pe plic, „Nicolaevna”. Altfel, Ariadna Șalari, iubita lui ce purta pseudonimul Maia Radovan, se adapta la noile condiții, inclusiv la noul stil impus de structura limbii ruse: prenumele era însoțit de patronimic, astfel Ariadna (Ara, cum o mai numeau și cum o vor numi prietenii și la Chișinău) devenea „Ariadna Nicolaevna Șalari”. Se pare că aceasta este ultima scrisoare care o găsește pe Ariadna Șalari la Moscova, întrucât în anul 1951 se întoarce în R.S.S. Moldovenească, stabilindu-se la Chișinău.

Probabil că la ultimele două scrisori Ariadna Șalari nu i-a mai răspuns iubitului său bucureștean. În viața ei începea o etapă nouă despre care relatează detaliat în ultimul său roman, „Venetica”. Totodată relația cu un bărbat matur, căsătorit, fie el și scriitor notoriu, era lipsită de perspectivă. Tot așa cum asumarea unui iminent divorț prin care ar fi fost gata să treacă Sașa Pană nu intra în strategia de viață a tinerei scriitoare. Se pare că anume Ariadna Șalari a fost cea care a pus

capăt corespondenței și, în consecință, relației dintre ei. Odată ajunsă la Chișinău, scriitoarea nu-i trimite noua adresă, păstrând discreție când vine vorba despre trecutul ei, în special despre perioada bucureșteană a tinereții sale.

Unele detalii din scrisoarea expedită de scriitoare de la Moscova pe adresa Uniunii Scriitorilor din R.S.S.M., cu intenția de a reveni la baștină, atrage atenția data: 16.06.1951. Scrisoarea este trimisă de la aceeași adresă la care își expedia epistolele de dragoste și Sașa Pană. Este un detaliu ce ne îndreptățește să credem că pe parcursul anului 1951, cât s-a aflat încă la Moscova, Maia Radovan, *alais* Ariadna Șalari, nu a mai primit nicio scrisoare de la „tovarășul” ei de la București.

Correspondența dintre Sașa Pană și Maia Radovan, ce numără cinci scrisori, s-a derulat pe parcursul anului 1950, primele trei scrisori sunt scrise într-un interval scurt, fiind date cu 21 ianuarie 1950, 3 februarie 1950 și 5 februarie 1950, pe când următoarea scrisoare datează deja din 3 septembrie 1950, iar ultima are trecută „a doua zi de Crăciun”, adică 26 decembrie 1950. E o dată semnificativă pentru efemera viață a cuplului de îndrăgostiți. Altfel, poemul invocat anterior, este însoțit de nota lui Sașa Pană „Crăciun 1946”. E de menționat și faptul Sașa Pană expediază ultimele scrisori la Moscova, pe când primele poartă adresa lagărului de repatriați de la Sighet.

Câteva detalii prin care se mai fac remarcate aceste scrisori sunt dezmiertările pe care le folosește Sașa Pană – „papi” drag, puișor (Șalari 2025: 469) –; sfaturile care i le dă Maiei – „ai atâtea experiențe dureroase. Fii atentă. – Vorbesc ca și unei iubite ca și unui copil al meu” (Șalari 2025: 469) –; acțiuni și cuvinte care denotă o stare emotivă puternică – „vreau să-ți scriu, cât de lacrimile care mi s-au înecat [...] când am vorbit de tine” (Șalari 2025: 464); „mi-au dat câteva lacrimi uscate în gât și eram așa bucuros că te-am visat” (Șalari 2025: 479). Un alt detaliu pe care îl observăm în scrisori ține de o anumită discreție la care recurge scriitorul: deși îi cunoștea numele real, preferă să i se adreseze folosind pseudonimul, detaliu pe care îl descoperim din formulele de adresare: dragă Maia, scumpă Maia, Tovarășă Maia, dar și din textul scrisorilor.

Publicarea și explorarea acestui epistolar revarsă lumină în cele câteva momente biografice din viețile acestor doi scriitori. Altfel, scriitoarea include istoria epistolarului în substructura romanului autobiografic *Labirintul*. În acest context, scrisorile publicate pentru prima dată (cu acceptul și puse la dispoziția editurii de către fiul scriitoare, Constantin Ciobanu) servesc drept argument documentar ce justifică veridicitatea acestei povești de dragoste, aducând probe noi. În legătură cu povestea celor doi, doctorul în filologie Mirela Nagăț face următoare afirmație:

Cunoscându-i discreția, înțelegem de ce este cu totul necunoscut un episod amoros ilicit, pe care l-a avut cu scriitoarea basarabeană Ariadna Șalari în anii '47-'49, când amândoi au colaborat la revista „Flacăra” și au semnat o plachetă de teatru (ea cu pseudonimul Maia Radovan). (Nagăț 2021).

Aceste scrisori dezvăluie aspecte necunoscute din viața a doi scriitori și păstrează însemnele din atmosfera social-politică și literară de la mijlocul secolului XX. Cât o privește pe Ariadna Șalari, *Epistolarul* relevă prima fază

(necunoscută) din activitatea scriitoare: perioada adevăratului debut. Și poetul Sașa Pană apare într-o postură nouă, cea de bărbat îndrăgostit, care, cu atașament și dor, i se destăinuie persoanei iubite. Totodată se dezvăluie și rolul de mentor pe care l-a avut, contribuind la formarea literară și ideologică a tineri scriitoare. Scrisorile lui Sașa Pană adresate Ariadnei Șalari sunt scrise cu afecțiune și sunt pline de dor, de venerație, de regrete și tristețe.

BIBLIOGRAFIE

- Crețu 2025: Bogdan Crețu, „Prefață”, în Șalari, Ariadna, *Labirintul*, București, Editura Seneca, pp. 5-16.
- Nagăț 2021: Mirela Nagăț, „Reeditat în '21”, în „Apostrof”, nr. 9 (376), disponibil online: <https://www.revista-apostrof.ro/arhiva/an2021/n9/a17/> (consultat pe 15 februarie 2024).
- Șalari 2025: Ariadna Șalari, *Labirintul*, București, Editura Seneca.
- Țurcanu 2023: Lucia Țurcanu, „Ariadna Șalari. Pledoarie pentru o recuperare”, în „Moldova”, Revistă de cultură și dialog social, nr. 6, noiembrie-decembrie, pp. 62-67.